

TÜRKÇEDE “V” MORFEMİ

A. CAFEROĞLU

Türk dili konsonlarının fonolojik yönden değeri, eklerdeki durumu ve anlam ifâdesi dışında, umûmiyetle belirli nesnelere tesbitine yarar birer sesler olduğu, artık bilim âleminde tartışılmaz bir konu haline getirilmiş bulunmaktadır. Bununla beraber tarihî gelişmesi yolları, fonem olarak da kelime fonolojisi üzerindeki etkisi hakkında, maalesef bugüne kadar, herhangi bir ciddî araştırmaya rastlanmamaktadır. Doğuşunu, kökünü ve hatta ses değerini tarih öncesi pregramatik dil bünye ve yapısı sisteminden alan Türk dili konsonları, hiç şüphe yoktur ki, daha o zamanlarda muayyen morfemler karşılığında kullanılmış, Türkçe kelime yapısı üzerindeki anlam damgasını basmıştır. Fonolojik değeri ise, telâffuz mahrecine göre ayarlanmış ve tanzim edilmiştir. Buna göre, bugünkü Türk dilindeki mevcut konsonlar, tarihleri boyunca, kelimelerin anlamı üzerindeki etkileriyle, onlara şu veya bu mânâyı vermişlerdir. Ancak ses değeri ve tanzimi sistemi içerisinde, karakterlerinde yumuşatıcı etki bulunan : “c, b, m, k” ve emsâli konsonlar yanında ve karşısında, ayrıca kışkırtıcı, kaba, fakat iç yakıcı “ç, k, p, h” gibi sesler grubu da bulunmaktadır. Örnekleriyle belirtilecek olunursa, *biçki* karşılığı *biçki*; *cici*, *civciv*, *cicim* karşılığında *çat*, *çut*, *çatırtı* veyâhut *bibi*, *bici*, *bebe* karşılığında *bangır*, *baba*, *bam*, *bum* gibi çok farklı telâffuzlu, bir takım ince ve kalın sesler çatışmasına, daha doğrusu âhenksizliğine rastlamış oluruz. Haddi zatında kelime anlamı ayarlamasında, her bir konson foneminin kendine göre yüklenmiş bulunduğu bir gramer mesuliyeti vardır. Nitekim çağının bilgin ve hazık dilcilerinden Kâşgarlı Mahmud, dahâ XI. yüzyılda, bu fonetik ve fonolojik nokta üzerinde durarak “insan dalması” için *çommağ*, “ördek dalması” için ise *çömmek* kelimelerini ele almıştır¹. Aynı konson ayarlamasına birçok kelimelerde de rastlamak mümkündür. Karakteristik olarak ileri süre-

¹ C. Brockelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz*, Leipzig 1928, 1. 57; 58. Kâşgarlı metninde açık olarak kelimeler *چماق* ve *چمماک* şeklinde yazılmıştır. (II. s. 22-23). B. Atalay “çummağ” ve “çömmek” diye okumuştur.

bileceğimiz bu örneklerden biri de *buruşmak* ve *bürüşmek* kelime telâffuzlarıdır.

Konsonlara atfedilen bu mesuliyetli vazife, her şeyden önce, onların başlı başına birer ses fonksiyonuna ve morfemine sahip çıkmalarından ileri gelmiştir. Anlam değişiklikleri de konsonların bu vasfından doğmuştur. Fakat bir sesteki aranmak istenen nesne anlamlığı, konsonun hüviyetine göre değişir. Nitekim konumuzu teşkil eden “v” konsonu bir ses veya fonem olmasına rağmen, Türk dili fonolojisi sisteminin ve hatta yapısının, belki de en verimsizi, cılız ve en az kullanılanıdır. Zaten, kendi başına müstakil bir ses olmayıp, daha fazla başkalarının sembolik bir ifâdesi durumunda kalmış gibidir. Buna rağmen “v” sesi, yine de Türk dilinin konsonantizm sisteminde ve fonolojisi tarihinde, oldukça seyyal ve değişik bir sestir. Bu ses Türk dili gelişmesi tarihinde mayasını “ğ, g, b” vesâire gibi seslerden almak suretiyle, filolojideki değerini muhafaza etmiştir. Hatta gelişme tarzı ve kullanılış türüyle, oldukça renkli ve verimli olmuştur. Fakat ne de olsa, kendi emsali arasında ikinci dereceliğini muhafaza etmiştir. O kadar ki, Türklerce kullanılan en eski hurûfat sisteminde “v” morfeminin ifâdesi için bir işaretin tesbitine lüzum görülmemiştir. Görülen sistemlerde ise, bu ses, çok silik kalmış ve daha fazla yarım konson hüviyetini taşıyarak zayıf bir fonksiyon yahut ses değerinde kalmıştır. Nitekim Türkçede kelime başında “v” sesi mevcut değildir. Bulduğu takdirde kelimeyi tamamiyle Türklükten çıkarır, onu yabancı dillerden alınan kelimeler kategorisine sokar. Bazen de sırf bir protez veyâhut sembolik bir ses değişimi vazifesini görmek ister. Seyyal olduğu için de, bir takım fikir ayrılıklarının doğuşuna yol açar.

Böylece “v” konsonu Türk dili konsonant sisteminde gevşek bir fonolojik fonksiyona sahiptir. Yerine göre düşer, yerine göre ise başka bir sese karşılık olur. Nitekim klâsik Orta-Asya Türkçesinde “v” sesi üç noktalı “f” ile ifâde edilmiştir. Avrupa transkripsiyonlarında bu ses bilabial “v” ile değerlendirilmektedir. Bunun dışında fonoloji gelişmesi bakımından, diğer morfemler gibi değerlendirilmesi de mümkün olan bu ses, dillerin tür ve nev’ine göre değişir. Bugünkü Indo-Avrupa dilleri bünyesinde, bariz bir takım özellikler taşır ve bu özellik kendisini bilhassa telâffuz çeşitlerinde ve aykırılıklarında göstermektedir². Türkçemizde ise bu özellik o kadar belirli değildir. Buna rağmen Türklerce kullanılan Arap hurûfatı sisteminde, Türkçeye mahsus olmak üzere bazı değişikliklerin yapılmasını gerektirmiştir. Bu haliyle dahî herhangi bir

² Otto Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*, Leipzig 1920, s. 12 vd.

konsonant gibi dili etkilemiş, semantizm tarlası olarak da kelimeye yeni nüans katmıştır. Hatta denebilir ki, kelimeye yeni bir gramer husûsiyeti kazandırmıştır³. Ayrıca fonetik yönden morfemlerle olan bağlantısı, dilin yapısı ve özelliği nisbetinde gelişmiş ve inkişaf etmiştir. Tıpkı "d" sesi gibi desteksiz sesler serisi içerisinde yer almıştır. Türk dili üzerinde, şimdiye kadar hiç bir fonetik araştırma yapılmamış olduğundan "v" sesinin ve morfeminin umum Türk dili sahasındaki gerçek durumu ve rolü, ana hatları ile olsun belirtilmediğinden, hakkında kesin kararlar vermek durumunda değiliz. Bunu bilmekle beraber, bir tecrübe olmak üzere, elimizdeki kaynak ve malzeme nisbetinde bu sesin durumunu, ana hatlarıyla tesbite lüzum gördük. Nihayet Türk dilinin bu yönü ilelebet perdeler altında bekleyecek değildir.

Nitekim Türk dilinin tarihî özellikleri ve fonetik yapısını en iyi belirten ve muhafaza etmiş olan Yenisey-Orhon yazıtlarında ve millî hurufat sisteminde "v" ve hatta aynı mahreçten sayılan "f" sesleri için hiçbir işârete lüzûm görülmemiştir. Buna göre en eski Türk dili devresinde, bu morfeme ihtiyaç olmamıştır. Türk dili bu sesi benimsememiştir. Aynı zamanda bu isteksizlik Türk dili fonolojisi sisteminde kendini göstermiştir. Ana Türkçe bu sesin dışında kalmıştır⁴. Aynı şey Ana-Altay Türkçe çağında rastlanmaktadır. Bu çağlarda nedense, kelime başında "v" konsonantına, tahammül edilmemiştir⁵. Bundan da anlaşıldığına göre Yenisey-Orhun devri Türkçesinde, Türk diline ait sesler, fiziko-akustik değerlerine göre ayarlanmamış ve kullanılmamıştır. Ayarlanmış ve ölçülmüş olsaydı, elbette bir takım yeni sesler mevcudiyetine de sahip olmuş olurduk. Daha doğrusu, dilimizde kullanılan seslerin fonksiyonlarına ve psiko-fizik fenomenlerine dair bir ip ucu elde etmiş bulunurduk. Çünkü kullanışı elverişli sayılan pratik hurufat sistemlerinde, daha fazla kelimeye canlılık katan, kelimenin ana konularını ifâdeye yarayan seslere yer verilmektedir. Bu ise yazı dili işâretlendirilmesinin en tabîî bir yöñü ve vasfıdır. Kural haline getirilmiştir.

Umûmiyelle Türk dili tarihi ve gelişmesi boyunca kelime başında "v" sesine kesin olarak yer verilmemiştir. Bulduğunda da tatsız ve kulağı tırmalayıcı bir ses ve cılız bir türeyiş durumuna düşmüştür. Sembolik hüviyeti de açık değildir. Dilin organik sisteminde yeri olmayan onomatopée türü kelimelerde, bilhassa kelime başında kendini gösterir. Ve sırf ses taklidi kelimelerin başında kullanılmasıyla, kulağı tırmalayan,

³ A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris 1948, s. 267.

⁴ A. Caferoğlu, *Türk dili tarihi*, I, İstanbul. 1970, s. 63.

⁵ N. Poppe, *Altisch und Urtürkisch*, Ungarische Jahrbücher, VI, 1923, s. 117.

kaba ve nahoş kelime kompleksi haline gelir ⁶. Bugün “v-” başlıklı ses taklidi kelimeler, bütün Türk şive ve ağızlarında mevcut olup başlı başına önemli bir grup teşkil etmektedirler. Leksikografik malzeme türünden sayılan bu kelimeler, bilhassa insan, dolayısıyla dilin, dış âlemle olan münasebetini belirtmesi bakımından kendine göre bir değere de sahiptirler. Tabiatı ifade etme kabiliyetini hâiz ses birleşimi mahsulünden sayılırlar. Buna göre de gramer yapı ve türeyişleri ile, diğer kelimelerden farklı bir cepheleri vardır.

Türkiye Türkçesinde “v” ile başlatılan kelimeler umûmiyetle diğer Türk şivelerinde de mevcuttur. Tabiat yaradılışı üzerine kurulan bu kelimeler, oldukça bol olduğundan ben burada bir kaçını örnek olarak vermekle yetineceğim: *vak-vak*; *virt-virt ötmek*, *viyaklamak*, *vakkıldamak*, *vikkıldamak-vegheldamak* ‘fourmiller’, *vınlamak* ‘tinter’ ⁷, *vızıldamak*, *vay-vay*, *vah-vah*, *vııldamak* ve saire gibi.

Buna karşılık kelime başında “v-” sesinin durumunu en iyi belirten ve ona bir orijinâlite katan eski Bulgar Türkçesiyle Çuvaş lehçesi olmuştur. Bu iki lehçede kelime başında “v-” morfemi Türk dili fonetik geleneğine tamamiyle aykırı olarak, vokal öncesi bir ses hüviyetiyle yerleşmiş kalmıştır ⁸. Meselâ eski Bulgarlara âit Bulgaristan yazıtlarındaki *şegor veçem* kelimesinde görüldüğü gibi ⁹. Çuvaşçada ise konu daha geniş bir gelişme bularak “v-” bir nevî sabit bir gramer şekline konulmuştur. Mazisi bakımından bu durum, tarihî *o- karşılığında “ve-, vu”, tarihî “u-” karşılığında da “vê-” ile temsil edilmişlerdir ¹⁰. Meselâ: Osm. *oyna-* = Çuv. *vila-*: Kum. *ot* = Çuv. *ut*, Çağ. *urug*, = ¹¹ Çuv. *vêrê* ‘Ürün, mahsul’; Az. *öçeş-* = Çuv. *veçe veçeş*; Türkm. *odun* = Çuv.

⁶ Hans Marschand, *Die bildung der Lautsymbolischen Wörter im Türkischen*, Oriens, VI, No. I, s. 58. Ayrıca onomatopée’ler hakkında bak: — *L’étude des onomatopées. Quelques points methodiques*, Dialogue, I, İstanbul 1949, s. 124 ve Hasan Eren, *Onomatopéelere ait notlar*, Türkiyat Mecmuası, X, İstanbul 1953, s. 55-59.

⁷ Artin Hindoglou, *Dictionnaire abrégé Turc-Français*, Vienne 1838, s. 491. Diğer çeşitlerine Türk sözlüklerinde kolayca rastlanmaktadır.

⁸ J. Mikkola, *Die Chronologie der türkischen Donnaubulgaren*, Journal de la Soc. Fin-Ougr. XXX, Helsinki 1913-1918.

⁹ O. Pritsak, *Kaşgaris Angaben über die Sprache der Bulgaren*, ZDMG., Bd. 109, Heft I, 1859, s. 96.

¹⁰ Zoltan Gombocz, *Die Bulgarisch-türkischen Lehnwörter der Ungarischen Sprache*, Helsinki 1912, s. 147.

¹¹ V. E. Egorov, *Etimologičeskiy slovar çavaşskogo yazıka - Çuvaş dili etimolojik sözlüğü*, Çeboksarı 1964, s. 57. Diğer sözlükteki “v-” li kelimeler hep vokalle başlayan kelimelerdir. Ayrıca bak: J. Benzing, *Das Tschuwasische*, Ph. T. F., I, s. 706-707.

vuta, vut, ve sâire. Aynı disiplin dahilinde tarihi *ü-= Çuv. *ve* ve*ö Çuv. *vi-* dir ¹².

Meselâ: Türk. *öküz* = Çuv. *vākār* ¹³; Osm. *ürä*-= Çuv. *ver-* 'havlama' ; Kırg. *ötün-* = Çuv. *vitem* 'istemek, istirahat etmek, yalvarmak' ¹⁴; Türk. *üflemek* = Çuv. *ver*; Ol, o Çuv. *väl*. Mevcut hipoteze göre bugünkü Türkçedeki *olmak* fiili eski tarihi *bolmak*'tan türeme olup aslında *vol-* ve *wol-* köküne kaymaktadır. Bu sonuncu ise Macar dilindeki *vol-ni* 'olmak'ta kendisini bulmuştur ¹⁵. Aşağı yukarı aynı fikir, A. N. Kononov tarafından desteklenmiştir. Bu bilginе göre eski Türkçemizdeki konson + vokal + konson sistemindeki baş konson, zamanla kendi varlığını yitirmiştir. Ve buna bir örnek olmak üzere de: Çuv. *vut* = *ateş*; *veç* = *üç* olmuştur ¹⁶.

"v" nin Prothèse olarak kelime başına getirildiği hakkındaki görüşe taraftar olanlar azdır. Şimdiye kadar bu husûsa dâir kesin bir şey söylenmiş de değildir. Ancak doğu-Türkçesindeki ¹⁷ *vopus*-<*öpüş*- de, kelime başındaki v- kendisini göstermektedir. Bunu prothèse olarak ileri süren M. Räsänen'in kendisi de başka bir örnek gösterememiştir ¹⁸. Olsa olsa eski Türkçemizdeki *ur-* > *vur-* türemesindeki v- konsonu da bu katagoriye katılabilir. Karakalpak ve Kazak ağzındaki baş vokallerin çifte sesli olması dolayısıyla, bunların da v- prothèse'i ile desteklendiği ihtimali üzerinde duran Karl H. Menges misal olarak da *vöko* < *üökö* 'iki' *vön* < *üön* 'on' u ortaya sürmektedir ¹⁹. Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere "v-" durumu, aslında bütün Türk şive ve ağızları için bir nevi yabancı kelimelere mahsus gibi olmuştur. Yalnız istisnâ olarak tarihî ve eski Bulgar, Çuvaş ve Suvar şiveleri için özel bir değer taşımıştır. Diğer hallerde, kelime orta ve sonu fonemlerinin tipolojik düzenlenme ve ayarlanmasında *v* ~ *w*, yalnız başına ele alınmaz. Daima fonolojisi bağlılığındaki diğer aynı çıkış organlarına bağlı sesler yanında değerlendirilir. Bunlar ise bir küme halinde "p, b,

¹² Z. Gombocz, *ibid.* 157.

¹³ N. K. Dmitriev, *Sootvetstvie r/z = r/z karşılılığı, İssledevamya po sravnitel'noy grammatike tyurkakih yazıkov*, II, Morfolojiya, 1956, s. 196 = (İssled.)

¹⁴ V. E. Egorov, *ibid.* 56.

¹⁵ N. K. Dimitriev, *K istorii affiksov skazaemosti* (İssled.) II, s. 10.

¹⁶ N. A. Baskakov, *Tyurkskie gazıkı = Türk dilleri, Yazıkı uarodov SSSR*, Moskova 1966, s. 17.

¹⁷ G. Jarring, *The Uzbek Dialect of Qılıç (Russian Turkestan)* with *Tekst and Glossary*, Lund 1937, s. 54.

¹⁸ M. Räsänen, *Materialien zur Laatsgeschichte der Türkischen Sprachen*, *Studia Orientalia*, Helsinki 1949, a. 157 (= Mater.)

¹⁹ Karl H. Menges, *Qaraqalpaq Grammar*, New York 1947, s. 56.

f, m” ve dış-dudak seslerinden “*f, v*” den ibarettirler.

İşte, bu kuraldan hareket edilecek olunursa kelime başındaki *v*- lerin aynı telâffuz yuvasından türeme seslerden doğma olduğu görülür. Şöyle ki. *b*- > *v*-. Dağınık bir halde çeşitli Türk şive ve ağızlarında mevcuttur. Yeni Uygurcada, yani Hâmi ağzında *bas*- > *vas*- şeklini almıştır²⁰. Aynı değişiklik Doğu Türkçesinde tektük de olsa bulunur: *bilen* > *vilen* ‘bile’ gibi²¹. Kazakçadaki *bol*- || *bul*- || *pol*- > *wol*- sabit bir değişme türü olup, Macar dilinin *vol-ni* ‘olması’ kelimesinde kendini muhafaza etmiştir²². Hatta eski Osmanlı metinlerinden Yunus Emre ve Ali’ nin Yusuf ve Züleyha’sındaki *-van*, *-ven* eki de *ben*’ den türeme sayılmaktadır.²³ Buraya türlü Türk ağızlarındaki birbirinden farklı değişmeler de eklenebilir. Fakat bunlar hiç bir zaman *v*- morfeminin verimliliğine ve sabitliğine yeni bir şey katmazlar. Olsa olsa tarihî ve gelenekli bir kaç sınırlı fiilin ve kelimenin, sarsıntıya meydan vermeden *v*-yi tercih etmesi dikkatimizi çekebilir. Meselâ: *var*- < *bar*-, *ver*- < *ber*-, *vor* < *bar* gibi²⁴. Çok az sayıda bulabildiğimiz bu örnekler, “*v*” morfemine, yeni bir katkıda bulunmamıştır.

Asıl “*v*” morfemini renklendiren ve ona özel bir takım fonetik ve hatta fonolojik değer temin eden; kelime ortası ve sonu durumudur. Kelime ortası *-v-*, bir taraftan tabîî bir fonolojik sistem unsuru olduğu halde, diğer taraftan, kendisine yakın ve uzak başka bir fonem değişikliğinin temsilcisi de olabilmektedir. Bilhassa Türkiye Türkçesindeki *-v*- aslılığı, oldukça boldur ve değişmez bir yönü vardır: *tavşan*, *kovmak*, *davar*, *avuç*, *kavurmak*, *siyori*, Çuv. *yava* < *yuva*; Kum. *uvuç* < *avuç* ve sâirede görüldüğü gibi. Bununla birlikte aynı *-v-*, bilhassa Azerbaycan ağızlarından Gence’de *-b-* den türeme bir ses olup, bu ağız için âdeta bir özellik teşkil etmiştir²⁵. G. Doerfer’in, benden tamamiyle habersiz, işe karışmasıyla, Fundamenta’daki *Das Aserbeidschanische* maddesi, maalesef, çok değişik bir şekilde yayınlanmış ve ne yazık ki konu çok hafife alınarak benim yazdığım aslı şeklinden uzaklaştırılmıştır. Aynı fonetik değişme Özbekçe için de varittir²⁶: *arawa* < *araba*; *alı*-

²⁰ S. E. Malov, *Uygarskiy yazık - Uygur dili*, Moskova 1954, s. 144.

²¹ Ekrem Ural Aratan, *Kâşgar ağzından derlemeler*, Ankara 1965, s. 68.

²² N. K. Dimitriev, *Vstavka i vpadenie glasnh i soglasnh v tyurkskih yazıkah-Türk dillerindeki vokal ve konson eklemesi ve düşmesi*, (İssled.), I, Fonetika, s. 287.

²³ N. K. Dimitriev, *K istorii affiksov*, s. 10 (İssled.).

²⁴ A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 33, 44,

²⁵ A. Caferoğlu und G. Doerfer, *Das Aserbeidschanische*, Ph. T. F., I. 1959, s. 293.

²⁶ M. Räsänen, *Mater.*, s. 173.

val < *alibal* gibi. Buraya, ayrıca yeni Uygurcada *gat-* karşılığı olarak şimdiki zamanda kullanılan *işlävetkande* < *işlä + yatkanda* 'işleğinde' ve *kitap okuwatkanda bala* 'kitap okuyup yatan çocuk', da girebilir ²⁷. Bazı ağızlarda kendinden önceki vokali etkilemek suretiyle -*v*- iki vokal arasında, nisbeten sabit bir ses tonunu muhafaza etmiş durumdadır: *kaval*, *savaş*, *yavaş*, *dövül-*, *çavuş*, Çuv. *davar* ~ *tavar* 'tuz', Özb. *büvi* < *bibi* 'hala' ²⁸ Az. *govurmak* < *kavurmak*; Az. Özb. *kovuşmak* ~ *govuşmak* < *kavuşmak* ²⁹ ve saire gibi. Buna yanaşı Uryanhayca'da daha fazla "-*b*-ile" "-*v*-" arasında bir ses karakterini taşımıştır ³⁰: *täbä* < *dävä* gibi. Bu sallantılı hâl daha XI. yüzyıl Türkçesinde dahi, kendisini göstermiş ve mahir dilci Kâşgarlı Mahmud tarafından, karşılığı bulunmayan -*w*- için üç noktalı bir "f" işareti vücuda getirilmiştir. Aslında bu ses yarı vokal anlamında ve değerinde kabul ve Avrupa transkripsiyonlarında daha fazla altma bir kanca konulmak suretiyle "-*u*-, -*ü*-" ile ifâde edilmiştir. Biz ise, bu gibi hallerde "*w*" yi tercih edeceğiz: *yılığ suw*, *ew*, *tewey'* de olduğu gibi. Kâşgarlı bu üç noktalı "f" sesini, kendince "*b*" ile "f" arası bir fonem olarak kabullenmiş ve Oğuzlarla onlara yakın boylarca "*v*" ye çevrildiğini açıklamıştır ³¹. Bununla da yetinilmemiş, ayrıca Türklerle Oğuzların bu ses yüzünden, farklı ağızlara ayrıldığı bildirilmek istenmiştir. Anlaşılan "*v*" veyahut "*w*" fonemi Türk dili tarihi gelişmesinde, oldukça önemli bir yer tutmuştur. Yoksa Kâşgarlı'nın klâsik arap hurâfatı sistemine bir yenisini eklemesine hiç de lüzum kalmazdı. Çeşitli Türk ağızlarında, birbiri üzerinde yabancı bir dil etkisi olmadan da "-*v*- ~ -*f*-" sallantısı geniş bir surette devam etmektedir.

Anadolu ağızlarında labio-dental durumunda bulunan bu "*v*" ve "f" arasındaki fonolojik değişimler, hem bol, hem geniştir ³². Ayrılık tanımadan kelime başı, ortası ve sonunda karışık olarak bulunurlar: *furmak*, *vurmak*, *far*, *var*, *vägät*, *fäkät*, *dävätär*, *tüväy*, Az. *tüvenk*, *siotä* ³³

²⁷ Omeljan Pritsak, *Daa Neuuigurisebe*, Ph. T. F., I, s. 554.

²⁸ A. N. Kononv, *Grammatika sovremennogo. uzbekskogo literaturnogo yazıka-Çağımız edebi Özbek dili grameri*, Moskova 1960, s. 29.

²⁹ E. V. Sevortyan, *Materialı k sravnitel'noy fonetike Taretskogo Azerbaycanskogo i Uzbekskogo literaturnih yazıkov-Türkiye*, *Azerbaycan ve Özbek edebi dilleri fonetiğine ait malzeme*, 1955, I, s. 39 (İsled.).

³⁰ N. F. Katanov, *Opu izsledovaniya Uryanhayskago yazıka-Uryanhay dili üzerine araştırma tecrübesi*, Kazaa 1903, s. 77.

³¹ *Divanü Lügat-it-Türk*, Besim Atalay tercümesi, I, s. 31-32.

³² A. Caferoğlu, *Anadolu ağızları konson değişimleri*, T D A Y.-Belleten, Ankara 1964, s. 17-18.

³³ *Azerbaycan dilinin Magan grupu şiveleri*, Baku. 1955, s. 42.

ve sâire gibi. Fakat karma bir fonetik yöne sahip buldukları için, o kadar da garipsenemezler. Yerine göre “v”, “f” nin, yerine göre ise “f”, “v” nin temsilcisi durumuna getirilmiştir. Aynı fikir “b-v” ve “v-b” münasebetleri için de söylenebilir. Bilhassa eski Türkçede ve Doğu Türk ağızlarındaki “b” ile “ğ” seslerinin gevşekliği üzerine, yukarıdaki değişme hali bütün gücüyle, ilk Türk dili gelişmesi devri fonetiğinde hassaslığını muhafaza etmiştir: *Tavğaç* = *Tabğaç*; *aviçğa* = *abiçğa*; *sevinç* = *sebinç* kelimelerinde görüldüğü gibi³⁴. Aynı filolojik ve fonetik durum kelime sonu için de normaldir. Ancak W. Rodloff, umûmiyetle spirant olan “f, v, w” seslerini birkaç güney Türk halkları ağızları dışında, bütün Türkçe için yabancı saymaktadır³⁵. Pek de isabetli olmayan bu görüş, daha geniş bir açıklanmaya muhtaçtır.

Türk ağızları tarihinde oldukça karışık bir durumda bulunan “ğ” katı ünsüzü, bol ve gelişmiş bir halde “v” ile temsil edilmiştir. Birbirinden uzakça bir fizyolojik mahreçten türemelerine bakmayarak Türk dili tarihi boyunca, sarmaş dolaş bir durumda olmuşlardır. Bu durum bütün Türk ağızlarına dahi teşmil edilebilir: Osm. *soğuk* ~ *sovuk*, Özb. *sawuk* ~ *savık*; Türkm. *savık*; Kar. *suvuğ*; Kaz. *suvek* ~ *süwek*³⁶; Çuv. *yiver* ~ *yivar* = ‘ağır’; Çuv. *pever* = *bağır*³⁷; Çağ. *avu* < *ağu*; Kıpç. *tewül* ‘değil’; Çuv. *yiveç* = *ağaç*; ve saire. Aynı fonetik değişim Anadolu ile Balkan yarımadası Türk halkları ağızlarında rağbet görmüştür. Dağınık olarak çeşitli Anadolu ağız bölgelerinde nisbeten bolcadır: *aviz* [Ordu] < *ağız*; *avlamak* [Gir.] < *ağlamak*; *bavlamak* [Saf.] < *bağlamak*; *çivirmek* [Bartın] < *çiğirmek*³⁸ ve sâire gibi. Türkçe için cazip görünen bu değişme, bilhassa Balkanlarda Makedonya yürükleri ağızında ağır basmaktadır. Yalnız: *bavuzi āri* ‘boğazı ağrıyor’; *buva* = *boğa*; *duvan* = *doğan*; *puvaça* = *boğaça*; *buvmak* = *boğmak* ve emsali kelimelerde görüldüğü gibi bu değişme -ğ- < -v- ye münhasır kalmamış, ayrıca -l- < -v- gibi özel durum daha yaratmıştır: *gavdim* = *geldim*; *yovdim* = *yoldum*; *avdim* = *aldım*; *ovdik* = *olduk*; *awtı* = *altı*, gibi³⁹.

³⁴ A. M. Şçerbak, *Grammatičeskij očerk yazıka Tyurkskih teksitov X-XIII v v. iz Vostočnogo Turkestana* = *Doğu-Türkistana ait X-XIII yüzyılların Türkçe metinleri üzerine bir gramer denemesi*, 1961, s. 46.

³⁵ W. Radloff, *Vergleichende Grammatik der nördlichen Türksprachen*, Th. I. *Phonetik der nördlichen Türksprachen*, Leipzig 1882, s. 209.

³⁶ M. Räsänen, *Lautgeschichte*, s. 116.

³⁷ T. Ya. Çurkiu, *Iz nablyndeniy nad Çuvaşskimi govorami* = *Çuvaş ağızları üzerine denemelerden*, *Tyurkologičeskiye isledovaniya*, 1963, s. 170.

³⁸ A. Caferoğlu, *Anadolu ağızları konson değişimleri*, s. 12.

³⁹ Todor Maneviç, *Prilog proaçovanu govora Yuruka u Makedonii - Makedonya*

Geniş bir yayılım sahası bulan -ğ- < -v- değişmesi, umûmiyetle ağızlarda sabitliğe doğru yol almış bir durumdadır. Bilhassa Anadolu ağızlarında Trabzon yöresi ile Varna, Razgard, Kozan bu durumu benimsemiş gibidir⁴⁰. Buna yanaşı, dağınık olarak diğer ağız ve hatta edebi şivelerde dahi kendisini hissettirecek seviyeye ulaşmıştır. Uyg. *avi*, *ovu*; Çag. *avü*; Türkm. *avi*; Türkm. *okuvçı* < *okuğçı*; Kaza. *uv* ~ *uwu*; Kaz. *awe* 'zehir, ağı'; Kaz. *buwaz*, Çuv. *yiver* ~ *yever* 'ağır'. Tersine -v-, birçok ağızlarda gevşektir. Kolayca yerini -u-, -ü- ile -ğ- ye terkeder: *cuğap* < *cevap*, gibi. Nadiren de olsa 2. şahıs zamir eki olan *ñ* yerine geçer: *atuwa*, *atuvu*⁴¹, *elüvü*, gibi. Çoğunlukla düşer ve kendisinden önceki vokali uzatır, bazen de değişmeye yol açar: *döran* < *devran*, *öuç* < *avuç* ve emsali gibi. Kelime başı düşmesi nadir olarak yabancı kelimelerde de bulunur: *ücut* < *vücut*, gibi. Kelime ortasındaki ve sonundaki durumu ise seyyaldir: *cual* < *çuvul*; *daul* < *davul* ve sairede görüldüğü gibi. Bununla beraber, ne de olsa frenlenmiş bir hali vardır. Diftong veyahut iki vokal arasındaki düşüşün yahut erimenin, iki vokal karşılaşmasına da yol açtığı görülür: Gag. *suamaa* < *suvamaa* 'sıvamağa'; *duak* < *duvak*⁴²; Anad. ağızlarında: *saulmak*, *tauğ*, *gauga* ve emsali gibi. Aynı fonetik durum Azerî ağızları için de normal sayılır⁴³: *souğ*, *touğ*, *houz*, *saat* gibi.

Kelime ortası -v- kaypaklığı yalnız bu kadariyle kalmamış, Türk dilinin çeşitli ve dağınık ağızlarında, birçok diğer değişmelere de uğramıştır. Tektük de olsa "-v- < -f-" olmuştur: *çufal* < *çuvul*; *selfi* < *selvi*, gibi. Yabancı kelimelerde olmak üzere *merdîben* kelimesinde görüldüğü gibi "-v- < -b-" olmuştur. İstisnai bir halde -v- < -p- ve -t- değişmesine dahi raslanır⁴⁴. Hiç de bir önemi olmayan bu dağınık hâl, umûmiyetle "v" sesinin Türkçe için tam bir benimsenmiş hâli olmadığına delâlet eder gibidir. Bilhassa kelime sonu durum ve değişmesi daha karakteristik sayılabilir.

Nitekim kelime sonu "-v", çeşitli Türk ağızlarında, bir takım gra-

Yürüklerinin ağızlarına dair, Yugoalavskiy filolog, XX, kn. 1-4, Beograd 1954, s. 38.

⁴⁰ A. Caferoğlu, *Die anatolischen und ramelischen Dialecte*, Ph. T. F., I, s. 253.

⁴¹ M. Şiraliev, *Bakı dialekti*, Bakı 1958, s. 66; Azer Hüseyinov, *Azerbaycan dialektologiyası*, Bakı 1958, s. 53; H. Ritter, *Azerbeidschanische Texte zur nordpersischen Volkskunde*, Der İslâm, 1939, XXV, Heft 3-4, s. 239.

⁴² L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzskogo yazıka = Gagauz dili* Grameri, 1964, s. 70.

⁴³ *De Dialectis Turcaram arbis Nuchae - Nahanın Türk dialektine dair*, Bakı 1926, s. 75.

⁴⁴ A. Caferoğlu, *Anadolu ağızları konson değişmeleri*, s. 18.

mer ye fonetik gelişmeleri yanında, ayrıca morfem türünü de zenginleştirme yolunu tutmuştur. Kumuk Türkçesinde tektük de olsa, bilhassa çağırma, yani vokatif eki olarak kullanılmakla dikkatimizi çekmektedir. Meselâ bu, Türkçedeki *aga* 'dayı' < *agav* ve *agay*; *imi* < *imiv* 'küçük kardeş'; *eciv* 'teyze' kelimelerinde görüldüğü ve belirtildiği üzere, tamamiyle vokatif halindedir. Bu suretle Kumuk Türkçesinde vokatif çekim hali (*a*) *v* ve (*i*) *v* ile desteklenmiş ve hatta ifade edilmiştir⁴⁵. Aynı ek antroponimlere de eklenmek suretiyle yine çağırma anlamını muhafaza etmiştir: *Alev* '= *Alavutdın* 'ey Ali'; *Sunav* = *Sunahanım* 'ey Suna'; *Kumav* = *Kamalutdın* 'ey Kemal', gibi. Bazan da bu ekin yerini "-*ay*" morfemi tutmuştur: *Ibray* 'ey İbrahim'; *Ramay* 'ey Ramazan'; *Fazlıy* 'ey Fazladdin', kelimelerinde görüldüğü gibi.

Kelime sonu -*v*, yalnız ağızlarda kullanılmakla kalmamış, Türk dilinin tarihi gelişmesi boyunca edebi ve yazı dilinde de geniş bir yayılma ve ifade kudreti kazanmıştır. Azerbaycan bilgin dilcilerinden E. M. Demircizâde, umumiyetle "*v*" konson ve sesinin Azeri Türkçesinde çokca kullanıldığından bahisle, bu morfemin bu şivede eskidenberi mevcut olduğu kanaatine varmıştır⁴⁶. Ve misal olmak üzerinde *kösöv*, *alov*, *buzov*, gibi çeşitli kaynaklardan türeme kelimeler üzerinde durmuştur. Ve nedense diftongu tanınamakta ısrar etmektedir⁴⁷. Bizce bu fikir ancak özel bir önem ve mana taşır. Bütün Türk ağız ve şivelerine teşmil edilemez. Hatta Azeri Türkçesi bile *av* = *o*; *gavga* = *goga*; *gavurma* = *görma* ve *sâire* gibi diftong halindeki durumu ile, bize hak vermektedir.

Kelime sonu -*b* < -*v* türemesi, nisbeten yaygın ve geniştir. Bu bilhassa Azerbaycan ağızlarında kendini hissettirecek kadar bol ve karakteristik, fakat kelime ortasındaki durumu ve değişimi daha keskindir⁴⁸. Gence ağızında "-*b*" ile biten bütün tek heceli kelimelerde, bu ses, "-*v*" dir: *dıv* = *dib*; *civ* = *cib*; *gav* = *gab* ve *sâire*⁴⁹. Bu değişme kendisini tarihi *sab* 'su' = *suv* (Şçerbak 49); Çuv. *şıv* (Benzing, s. 713); Özb. *suv* (Kononov, 22) ve *eb* = *ev* kelimelerinde de bulmuştur⁵⁰. Çoğu zaman

⁴⁵ A.A. Yuldaşev, *Zvatel'nie slova v Tyurkskih yazıkah* = *Türk dillerinde çağırma kelimeleri* (İssled.), II, s. 329 ve 330.

⁴⁶ E. M. Demircizâde, *Muasır Azerbaycan dilinin fonetikası*, Bakı, 1960, s. 70-71.

⁴⁷ E. M. Demircizâde, aynı eser, s. 118; Aynı fikir Kononov tarafından Özbekçe için ileri sürülmüştür.

⁴⁸ *Azerbaycan dilinin Mugan grupu şiveleri*, Bakı 1955, s. 45; A. Hüseyinov, *Azerbaycan dialektologiyası*, Bakı, 1958, s. 35 vd.

⁴⁹ Ahmed Djaferoğlu, *75 Azerbadjanische Lieder "Bajaty"*, Berlin 1931, s. 27-28.

⁵⁰ Vil. Thomsen, *l'Alphabet Runiform Turc*, s. 52, Samlede Afhandlinger, III, Kobenhavn 1922.

sayılarda toplayıcı bir anlamda kullanıla gelmiştir. Nihayet "-v" toplayıcı, hatta doğrudan doğruya çokluk eki olarak da ele alınabilir. Bu konuda bir araştırma yapan A. N. Kononov, bu nokta üzerinde durmadan, aynı anlam karşılığı olarak bir çok şive ve ağızlarda bulunan ve beliren -ağū, -egū > -awū, -ewū. -awī, -ewī değişmesini ileri sürmüştür⁵¹. Değerli filolog bu malzemesini, kendi işareti üzerine F. G. İshakov'dan almıştır⁵². Kanaatimce bu değişiklik çokluk olmakla beraber, bir "-ğ->-w- fonolojisi durumu ile ilgilidir. Tıpkı *kırağū* = Türk. *kıray*; *küdāgū* = Osm. *güvey*, Kır. *güyev*; Eski Türkçe *bilagū* = Az. *bi-levū*, *bilaw*, *blew*, *blov*, gibi⁵³. Aslında bu fonolojik geçiş ve değişim tek heceli kelime sonu -ğ > -v den türeme olsa gerektir. Ve sayılara eklenen "-v" ile, açıkça toplayıcı bir morfem haline gelmiştir. Meselâ Özb. *ikkov* 'ikisi bir arada'; *üçov* 'üçü birlikte'; *altov* 'altısı bir yerde' Nog. Kumk. Kaz. *ekev*, *uçev* *altav* ve emsalinde belirtildiği gibi⁵⁴. Bazan da "-v" yarım dudak sesi halinde, "-u-" ile de ifade edilmiştir: *mūhtav* = Kıp. *muktav* 'medih'; *suylav* = Kıp. *saylav* 'seçim'⁵⁵, *sulw* 'su bulunan yer'⁵⁶ ve emsali gibi. Bu türden örneklerimiz boldur ve dağınık da olsa bütün şive ve ağızlarda yaşamaktadır.

Fonoloji yönünden tarihi gelişme yolu takib eden "-v" sesinin dikate değer bir cephesi de kelime sonu "-g" lerin yerini tutmasıdır. Vaktiyle Macarcanın sözlük değeri üzerinde duran Z. Gombocz'un da işaret ettiği üzere bir "-v < -ğ > -v" gelişmesi üzerinde durulabilir⁵⁷: Çag. *oçav* ~ *oçağ = Macar *ocsu* Kıp. *yamağ* = *yamav*⁵⁸, gibi. Haddi zatında Türk şiveleri sınıflamasında yer almış olan bu "-v = ğ- > -u" değişmesi, bütünüyle kendini muhafaza etmeğe çalışmıştır⁵⁹. *tağ* > *tau* ~ *tav*, ~ *taw*, *tev* kelimesinde görüldüğü gibi. Bu Ortaçağ Türk şivelerinin başlıca *ağ* > *av*; *oğ* > *uv*; *eğ* > *ev*; *iğ* > *uv* ye sâire gibi başlıca iki kanada ayrılma devresinden kalma morfolojik bir tortudur. Fakat

⁵¹ A. N. Kononov, *Pokazateli sobirateľnosti - mnojestvennosti v Tyarckih yazıkah* = *Türk dillerindeki toplayıcı-çokluğu gösteren unsurlar*, 1969, s. 22.

⁵² F. G. İshakov, *Çislitel'noe* = *sayı*, (İssled.) II, s. 195.

⁵³ M. Räsänen, *Lautgeschichte*, 122-123.

⁵⁴ F. G. İshakov, *Aynı eser*, s. 196 (İssled.)

⁵⁵ E. V. Sevortyan, *Affiksi glagoloobrazovaniya v Azerbaydjanskom yazıke* = *Azerbaycan dilinde fiil teşkil eden ekler*, Moskova 1962, a. 364.

⁵⁶ A. Caferoğlu, Abu-Hayyan, *Kitáb al-İdrák li-lisân al-atrâk*, İstanbul 1931, a. 115.

⁵⁷ Zoltan Gombocz, *Die Bulgarisch-türkischen*, Lehnwörter, s. 147.

⁵⁸ *Et-tuhfet - üz - zekiyye fil-lügat - it - Türkiyye*, TDK, Besim Atalay çevirmesi, 1945, a. 277.

⁵⁹ A. N. Samoyloviç, *Nekotoriye dopolneniye klassifikatsii turetskih yazıkov* = *Türk dilleri tasnifine ait bazı tamamlamalar*, Petrograd 1916.

zamanla Orta - Türkçenin bu karakteristik fonolojisi, şiveye, ağıza göre türlü türlü şekiller almıştır. Fakat fonem bakımından pek de etkili sayılamaz.

Klasik Türkçemizde, başlı başına türlü aşamalar geçiren "v" fonemi, elbette bütün yanlarıyla bir çırpıda elde edilemez. Zengin dil malzemeleri üzerinde yapılacak olan yeni yeni araştırmalar, hiç şüphe yoktur ki bu sesin çeşitli gramer hallerinde durumunun bütün değerlerini ortaya koyacaktır. Bilhassa ağızlardaki zaman zaman düşüşünün doğurduğu bir takım gramer olayları, fonoloji ve sintaks bakımlarından, büyük yenilikler doğurmaktadır. Yerine göre kendisi komşu mahreçli sesleri etkilediği gibi, kendisi de ağır bir şekilde etkilenmekten geri kalmamıştır. Bunu en iyi ve canlı bir surette belirten de Anadolu ve Azeri ağızlarıdır.

Kısaltmalar

Anad.	—	Anadolu
Az.	—	Azeri
Çag.	—	Çağatay
Çuv.	—	Çuvaş
Gir.	—	Giresun
Kar.	—	Karaim
Kaz.	—	Kazan
Kır.	—	Kırım
Kıp.	—	Kıpçak
Kum.	—	Kuman
Kmk.	—	Kumuk
Nog.	—	Nogay
Ord.	—	Ordu
Osm.	—	Osmanlı
Özb.	—	Özbek
Saf.	—	Safranbolu
Türk.	—	Türkçe
Türkm.	—	Türkmen